

NŐKÉPEK TÉRBEN ÉS IDŐBEN – NŐK AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANKÖNYVEKBEN

SCHWIRJÁN RENÁTA¹

Az intézményi szocializáció keretein belül elsősorban azt vizsgáltam, hogy milyen alternatívákat mutat az iskola, és napjaink nőképei mellé milyen típusokat vonultat fel az irodalom. Azért elsősorban az irodalom tankönyveket választottam, ezen belül a nyolcadik évfolyamos irodalmat, mert minden más tantárgy tananyaga szigorúan kötött, de egy-egy irodalmi korszak keretein belül maguk a tankönyvírók választják meg, hogy milyen írókat és műveket mutatnak be.

A nyolcadik évfolyam tananyaga a 20. századi magyar irodalom a *Nyugat* indulásától egészen a '80-as évekig, némi világirodalmi kitekintéssel, kötelező olvasmány Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című műve. Bár a 20. századi magyar irodalomban arányaiban valóban kevesebb női író van, mint férfi, úgy vélem, jelentőségük nagyobb annál, mintsem a tankönyvek sugallják, elég csupán Kaffka Margitot vagy Török Sophie-t említeni.

Ezen kívül régóta bizonyított tény, hogy a férfiak és a nők teljesen különböző világképe mellett nyelvhasználatának alapvető momentumai, mint a modalitás, a lexika és a szóhasználat is eltérő, nincs ez másként az íróknál, költőknél sem, így egyáltalán nem mindegy, hogy az irodalomórakon feldolgozott szöveg milyen világot tükröz.

Az elmúlt évek irodalom tankönyveit vizsgálva arra voltam kíváncsi, hogy milyen arányban olvashatják a diákok a férfi és a női szerzők műveit. Az alábbi könyveket vizsgáltam:

- DOBCSÁNYI Ferenc: *Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- DOBCSÁNYI Ferenc: *Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- ALFÖLDY Jenő: *Irodalom a tizennégy éves diákoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- ALFÖLDY Jenő: *Irodalom 8. Olvasókönyv a nyolcadik évfolyam számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.
- *Sokszínű irodalom tankönyv 8.* Mozaik Kiadó, Szeged, 2011.
- *Irodalom 8.* Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2009.

Az idővel haladva kimutatható egy csekély javuló tendencia. A Dobcsányi Ferenc által szerkesztett irodalom olvasókönyvnek az 1991-es kiadásában egyetlen női szerző sincs, a 2003-as kiadásban már szerepel Nemes Nagy Ágnes, igaz, egyetlen versével, *A szabadsághoz* cíművel.

¹ ELTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Szintén 2003-ban adták ki a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában az Alföldy Jenő által szerkesztett *Irodalom a tizennégy éves diákoknak* című tankönyvet, melyben már két Nemes Nagy Ágnes vers szerepel. Ugyanennek a könyvnek egy 2008-as kiadásában már újra csak *A szabadsághoz* című vers az egyetlen, amely női szerzőtől származik.

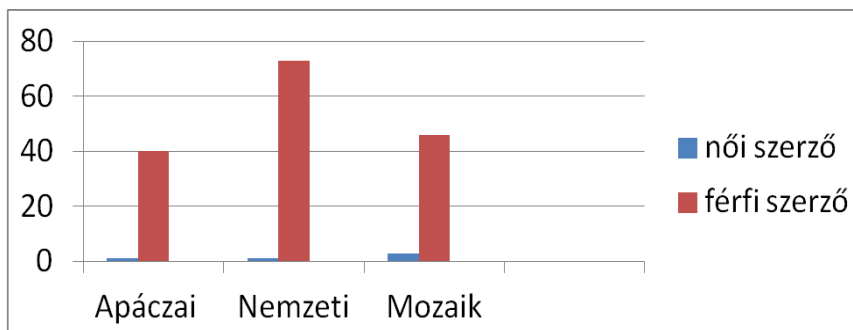
Az említett könyvek sorából a vizsgált szempontból nem lóg ki az Apáczai Kiadó gondozásában megjelent *Irodalom 8.* című tankönyv sem, amely szintén egy verset közöl a már említett költőnőtől, így a mezőny nyertese a Mozaik Kiadó, amely *Sokszínű irodalom tankönyvében* 3 női szerzőt is bemutat. A kimaradhatatlan Nemes Nagy Ágnes, Agatha Christie-t egy novellájával és Szabó Magdát az *Abigéllal*.

Mіндеzen adatok tükrében szeretném ismertetni a 2011-ben megjelent nemzeti köznevelésről szóló törvény első bekezdését, mely az alapelveket ismerteti:

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény céljai és alapelvei

A törvény célja olyan köznevelési rendszer megalkotása, amely elősegíti a gyermekek, fiatalok harmonikus lelki, testi és értelmi fejlődését, készségeik, képességeik, ismereteik, jártasságaik, érzelmi és akarati tulajdonságaik, műveltségük életkori sajátosságaiknak megfelelő, tudatos fejlesztése révén, és ezáltal erkölcsös, önálló életvitelre és céljaik elérésére, a magánérdeket a köz érdekeivel összeegyeztetni képes embereket, felelős állampolgárokat nevel. Kiemelt célja a nevelés-oktatás eszközeivel a társadalmi leszakadás megakadályozása és a tehetséggondozás.

Ennek jegyében szeretném diagramos formában is szemléltetni a három legelterjedtebb és legismertebb tankönyv férfi és női szerzőinek arányát. Megjegyezném, hogy az a tankönyv, amely arányaiban a legtöbb női szerzőt tartalmazza a tankönyvpiac átszervezése miatt a következő tanévektől megszűnik. A jelenleg használatban lévő tankönyvek közül az Apáczai Kiadó és a Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyvei maradnak meg.

A tankönyvek által említett három női szerzőn kívül – a teljesség igénye nélkül –, néhány huszadik századi női íróat említek meg, akik méltatlanul nem kaptak helyet az irodalmi kánonban annak ellenére, hogy sokan közülük olyan színvonalas folyóiratokban is publikáltak, mint a *Nyugat*.

- Bálint Ágnes
- Fehér Klára
- G. Szabó Judit
- Galgóczi Erzsébet
- Janikovszky Éva
- Jókai Anna
- Kertész Erzsébet
- Palotai Boris
- Szalay Lenke
- Szepes Mária
- Thury Zsuzsa
- Kaffka Margit
- Lesznai Anna
- Török Sophie
- Bohuniczky Szefi
- Kádár Erzsébet
- Kosáryné Réz Lola
- Lányi Gyulai Márta
- Kovács Mária
- Reichard Piroska

A női szerzők műveinek interpretálásán túl, a nemek egyensúlyának helyrebillentésére szolgálhat a női alakok megjelenítése az irodalmi művekben.

A Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyvében 15 műben jelenik meg valamilyen női alak, míg a *Sokszínű irodalom tankönyv* című esetében 10-ben, az Apáczai Tankönyvkiadó könyvében pedig 16 irodalmi alkotás ábrázol valamilyen módon női alakot. Az ábrázolt női alakok között éles különbséget lehet tenni aszerint, hogy édesanyaként vagy a szerelem tárgyaként tűnik-e fel a nő. Egyetlen kivétel mutatkozik, mely sajátos módon mindkét kategóriába belefér, Gelléri Andor Endre *Kisgerezdek* című novellája. Ebben az író azt a lelki folyamatot mutatja be, mely során a fiatal lányból asszony lesz, majd az asszonyból anya.

A magyar és a világirodalomban is jellemző, hogy a jelentős költők költészetét tematizálva beszélünk szerelmi vagy hitvesi költészetéről, ezekből a versekből választottam ki néhányat, ezek elemzése alkotja elemzésem további részét.

Ady Endre

Mindhárom tankönyv tartalmazza Ady Endre *Lédával a bálban* és *Őrizem a szemed* című verseit. Ez a két vers kulcsfontosságú Ady szerelmi életében. Az elsőt Diósy Ödönnéhez, Brüll Adélhoz írta, akivel kilenc éven át volt szerelmi kapcsolata.

ta. A kapcsolat meglehetősen ellentmondásos volt, hiszen Léda végig Diósy Ödön felesége maradt, miközben Adyhoz fűződő szerelméhez nem fért kétség. Kezdetben általa kapott lehetőséget a fiatal költő, hogy nyugat-európai utazásokat tegyen, és ez sokat formált a költészetén is. Az idő múlásával azonban kapcsolatuk kezdett megromlani, sok visszaemlékezés maradt fenn Léda asz- szony féltékeny természetéről, majd a költő az *Elbocsátó szép üzenet* című verssel tesz pontot a szerelmi kapcsolat végére.

Az *Elbocsátó szép üzenet* című vers egyik tankönyvben sincs benne, de az egyik legnépszerűbb Ady-vers, bár az egyik legmegalázóbb is.

Kezdetben felfokozott érzelmek jellemezték a tiltott kapcsolatot, még zsoltárokat is írt Léda asszonyhoz, ám a heves érzelmek és indulatok hamar váltak diszharmonikussá, és a szerelemből egy se veled se nélküled, szakításokból és kibékülésekből álló szövevény lett. Ady és Léda ellentmondásos kapcsolatát a *Lédával a bálban* című vers is jól tükrözi, hiszen „fekete párként” nevezi magukat, melyet az irodalom a boldogtalan pár szimbólumaként tart számon. Ez nem meglepő, hiszen románcukba befészkelte magát a hiábavalóság érzése és a halál hangulata, az eggyé válás és a teljes egyesülés számukra lehetetlen, ezért „fekete pár”.

A Léda-szerelem szélsőséges boldogtalanlansága később nyomtalanul eltűnik, és a költő 1916-ban már féltő rajongással ír verset feleségéhez, Boncza Bertához. Mint ha nem is ugyanaz a költő lenne, úgy vágyik a nő által nyújtott érzelmi biztonságra, és a hangsúly nem is annyira a szerelem érzésén van, inkább a nehéz időkben biztonságot nyújtó egymásba kapaszkodáson.

Mindhárom tankönyv csupán szűkszavúan elemzi a két verset, csupán annyi információval, amennyi feltétlenül szükséges a megértéshez. Meg kell azonban említeni, hogy a Mozaik Kiadó *Sokszínű irodalom tankönyve* minden műhöz, így ezekhez a versekhez is ad forrásszöveget, amelyek segítik az értelmezést.

József Attila

A másik költő, aki a huszadik századi magyar irodalomnak jeles alakja, József Attila. József Attila élete rendkívül érdekes, és még ennél is érdekesebb volt a női nemhez fűződő viszonya, bár sajnos ezek az érzelmek nem kapnak hangot a tankönyvekben. A Gebe Mártához, Vágó Mártához, Szántó Judithoz és Marton Mártához fűződő érzelmek egyenként is kibogozhatatlanok, de mindegyikre igaz, hogy a költő számára a szerelem nemcsak egy felkavaró érzés volt, hanem mágikus erő, mely védelmezi őt a kínzó magánytól. Számtalan versében idézi meg korán elvesztett édesanyja emlékét is, és nyilvánvaló összefüggés van az árván felnőtt gyermek és az örökösen szeretetehes férfi hánykolódásai között.

Szerelmi versei közül a *Mikor az uccán átment a kedves* című kapott helyet a Nemzeti Tankönyvkiadó *Irodalom olvasókönyvében* és az Apáczai Kiadó kiadványában. Ez a vers 1925-ben keletkezett, és valószínűleg Gebe Mártához, a makói igazgató lányához íródott, hangneme pedig szokatlan módon idilli és boldog, valószínűleg a fiatalság és a naivság okán. A tankönyvekben található többi vers a gondolati és az istenes költészet részét képezi, József Attila szerelmi költészetét egyik

tankönyv sem taglalja, valószínűleg nem is értené azt meg egy általános iskolás gyermek.

Radnóti Miklós

Szintén jelentős Radnóti Miklós hitvesi költészete, melynek címzettje Gyarmathy Fanni, a felesége, aki nemrégiben halt meg. A *Tétova óda*, a *Nem tudhatom* és az *Erőltetett menet* című versek mindkét tankönyvben megtalálhatóak, a *Sokszíniú irodalom tankönyv* kiegészül még a *Hetedik eclogával* és a *Razglednicákkal*. A költő verseinek nagy része a munkatáborban született, ahol egyszerre vágyakozott a távoli otthon és a felesége után, és ez a kétféle vágyakozás sokszor keveredik össze. A versekben megjelenő feleség képe és az iránta érzett szerelem teljesen más értelmezést nyer, ha figyelembe vesszük, hogy Radnótinak egy éven át tartó viszonya volt Beck Judit festőnővel, és az iránta érzett szerelméről be is számolt Fanninak (NYÁRY, 2013: 9). A feleség csendben szenvedett és várta a kapcsolat végét, közben hirdette, hogy az ő kapcsolatuk nem a másik fél kisajátításán alapul, hanem az egymás iránti bizalmon és kölcsönös elfogadáson. És mégis a férfi volt az, aki megcsalt, és a nő az, aki mindezt eltűrte. A festőnő szakított Radnóttal, és megjött az első munkaszolgálati behívó, így a költő újra felesége felé fordult, és a munkaszolgálatról már újra utána vágyakozik, s 1943-ban megírja feleségéhez a magyar irodalom egyik legszebb szerelmes versét, a *Tétova ódát*. A költemény két egységre osztható. Az első rész a hitves iránt érzett szerelemről szól, míg a második rész azt az állandóságot és biztonságot mutatja be, amit a kedves személye nyújt. Számára Fanni jelenléte és támogatása természetes, mint az asztalon lévő cukor vagy vizespohár.

Gelléri Andor Endre

Ahogy az már a bevezetőben is említettem, a kispikái alkotások közül a *Kisgerendezek* című novella a legérdekesebb gender szempontból. Egy fiatal nőről szól az alkotás, aki alig három hónapja van férjénél, így még új a számára ez a helyzet. A novella során sehol nem mondja ki egyértelműen az író, hogy ez a nő gyermeket vár, mégis egyértelművé válik az eseményekből. A bevezetőben a fiatalasszony nevet, és az ablaküveg párájába írja: „Ne nevedd te! Te kis csacsi!” Ebből a megszólításból is látszik, hogy leginkább még gyermekként gondol magára. Majd rövid leírás következik arról, hogy mennyire szokatlan még számára az asszonyi szerep, és hogy leányként még a hangos kacagás is tiltott dolog volt. Amikor pedig szülei-vel arról beszélgetett, hogy neki gyermeke lehet, apja csak így szólt: „Ne légy már olya szeles” – vagyis férjhezmenetele ellenére az apja szemében ő még mindig csak az a kis bakfis, akit szabályozni kell, aki egy komolyabb felnőtt irányítására szorul. A novella keletkezésének idején, a 20. század első évtizedeiben valóban az volt a közvélekedés, hogy a nők mellé örökös gyám kell. Hiszen egy nő csak úgy hagyhatta el a szülői házat, ha férjhez ment, és még a férj nélkül maradt nőknek is egy közeli férfi családtag támogatására kellett szorulnia.

A novella második részében a szentimentalizmus kap hangot, amikor a csillapíthatatlan éhségtől indítatott nő ennivaló után kutat, majd narancsot talál, s gerezdekre vágja azt. A narancsgerezdek között megpillant egy kis gerezdet, mely „olyan volt, mintha egy kisbaba összehúzódzkodva aludna az anyja mellén”. Majd becsomagolva elteszi, hogy este megmutassa hazaérkező férjének az időközben Kisnarancs névre keresztelt apróságot.

A házimunkát és a főzést tovább folytatva nekiállt a hagyma szeletelésének. „Az volt benne, egy picike, illatozó, parányi hagymacsecsemő.” Ezt is a Kisnarancs mellé tette, és játszadozott velük.

A novellában megjelenő kép egy infantilis gyermeket ábrázol, a jellemábrázolás pedig szeretnivaló és szeretetteljes annak ellenére, hogy a környezet nem ismeri el a nő függetlenségét és önálló akaratát. A központi mondanivaló az anyává válás, az anyai érzelmek ébredése.

Szabó Magda

Az epikai alkotások közül a Mozaik Kiadó *Sokszínű irodalom tankönyvében* is van egy, amelynek témája egy női sors, ez pedig Szabó Magda *Abigél* című regényének egy részlete. A regény főszereplője Vitay Georgina, akit édesapja, Vitay tábornok a második világháború idején vidékre visz egy leányintézetbe, hogy biztonságban legyen. A lány életében minden felfordul, a szép ruhái, a barátai és az addigi társasági élet elérhetetlen távolságba kerül. A lány kezdetben tartózkodóan viselkedik társaival, akik viszont az elejétől kedvesen fogadják, és az ellentétek rendeződése után beavatják őt a Matula titkaiba. Bemutatják a kertben álló szobornak, a regény címadójának, a csodatévőnek tartott Abigélnek. A kollégium a háborús Magyarország egy csendes és biztonságos zuga, míg a mű végén ide is betör a háború. „Az Abigél azt szerette volna megmutatni, hogy nincs közösség, amelyet el nem ér a háború, de csak másodsorban egy felekezeti leányiskola Hitler-korabeli ábrázolása. (...) Mindent beleírtam, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél.” (*Kívül a körön*, 1982: 404)

Hogy ennek a regénynek ki vagy mi áll a központjában, azt nehéz lenne egyértelműen megmondani. A regény címadója Abigél, aki képes mások kívánságait teljesíteni, de a kollégium lakói közül valaki átveszi a szobor szerepét, valaki, akinek a kilétére nem derül fény. Központi jelentőségű lehet Georgina beilleszkedése, majd menekülése is, hiszen kétségtelenül ő az egyik főszereplő. Mégis talán a legnagyobb jelentősége annak a történelmi keretnek van, amiben az egész esemény sor játszódik, hiszen ezen események meg sem történének, ha nem 1943 őszét vagy 1944 tavaszát íránk.

Egyvalamiben azonban biztosan kuriózum ez a mű a tankönyvi művek között: egy női író írt egy lányregényt, melynek főszereplője és legtöbb szereplője egyaránt nő. Még egy ehhez hasonlót nem lehet találni.

A mű a lányregény romantikus műfajára épül, de ahogy a cselekmény előrehalad, megcáfolja a lányregények konvencióit. A műfaj határaiba ugyanis nem férnek bele az *Abigél*éhez hasonló cselekmények és konfliktusok.

A tankönyv csupán részletet közöl a regényből, amit egy magyarázat követ *A lányok nevelése, tanítása* címmel. Ebből a rövid olvasmányból megtudhatják a diákok, hogy a lányok nevelését és oktatását sokáig nem tartották fontosnak, általában otthon, édesanyjuktól tanultak praktikus hétköznapi dolgokat, hogy jó feleség válhasson belőlük. A középkorban az apácázárdákban folyt némi tanulás, ahol a hétköznapi dolgok mellett már írni és olvasni is megtanították a leányokat, a módosabb emberek pedig házitanítót fogadtak leánygyermekük mellé. A 19. század elejétől több leánynevelő intézet is nyílt, hogy a nemes kisasszonyokat és a gazdag polgárok leányait jó modorra és megfelelő beszédstílusra tanítsák, de ezek az intézmények nem adtak végzettséget igazoló bizonyítványt.

Magyarországon az 1868-as népoktatási törvény tette kötelezővé, hogy minden gyermek, így a lányok is iskolába járjanak 6 és 12 éves koruk között. A középiskolai oktatás viszont csak később vált elérhetővé a lányok számára, a fiú társaiktól elkülönítve. A 19. század végén már volt néhány egyetemi szak is, ahová járhattak lányok, de csak az 1950-es évektől kezdték egységesíteni az oktatást a fiúk és a lányok részére, és az 1960-as években jelentek meg az első koedukált osztályok.

ÖSSZEGRZÉS

A fenti írókat és műveket azért tartottam fontosnak bemutatni, mert ezáltal láthatjuk, hogy milyen női típusokat állítanak példaként a tankönyvek az általános iskolás gyermekek elé.

Hiszen elfogadhatjuk azt a feltételezést, hogy alapvető jelentőségű a biológiai érvelés, mely szerint a nemi hormonok, az eltérő testi felépítés és a genetikai kódok határozzák meg a nemi szerepeket, de nem hagyható figyelmen kívül a szocializációs nézetrendszer sem, hiszen a környezet hatása determinisztikusan határozza meg az emberi viselkedést. Ha elfogadjuk ezt a tényt, akkor nem vonhatjuk kétségbe a szocializációnak azt a típusát sem, melyet másodlagos szocializációnak vagy intézményi szocializációnak nevezünk, és ehhez tartoznak azok a tankönyvek is, melyeket a fentiekben mutattam be. Különösen fontosnak tarom azt, hogy a média által bemutatott torz nőképek mellett a diákok a klasszikus női alakokat is alaposan megismerjék. Ebben segíthetne egy olyan tankönyv, mely a fent említett szempontok figyelembevételével készül.

IRODALOM

ALFÖLDY 2003

ALFÖLDY J.: *Irodalom a tizennégy éves diákoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

ALFÖLDY 2008

ALFÖLDY J.: *Irodalom 8. Olvasókönyv a nyolcadik évfolyam számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.

DOBCSÁNYI 1991

DOBCSÁNYI F.: *Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

DOBCSÁNYI 2003

DOBCSÁNYI F.: *Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

Irodalom 8. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2009.

SZABÓ 1982

SZABÓ Magda: *Kívül a körön.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

NYÁRY 2013

NYÁRY K.: *Így szerettek ők – Magyar irodalmi szerelmeskönyv.* Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2013.

Sokszínű irodalom tankönyv 8. Mozaik Kiadó, Szeged, 2011.